

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

Строяновська Олена Василівна

УДК 159.922.6 : 37.015.3 : 616-006

**ПСИХОЛОГО-ДИДАКТИЧНІ ЗАСОБИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОНКОЛОГІЧНИХ ХВОРИХ
РІЗНОГО ВІКУ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат психологічних наук, професор

Долинська Любов Василівна,
Національний педагогічний університет імені
М.П. Драгоманова, завідувач кафедри психології.

Офіційні опоненти – доктор психологічних наук, професор,

член-кореспондент АПН України
Бурлачук Леонід Фокович,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри психодіагностики та медичної психології;

кандидат психологічних наук, доцент

Шевченко Наталія Федорівна,
докторант Інституту психології імені Г.С. Костюка,
АПН України.

Провідна установа – Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти
АПН України, кафедра психології, м. Київ.

Захист відбудеться “ 17 “_вересня_____2003 р. о_14³⁰__годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради К 26.053.02 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова,
01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені
М.П. Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “ __14__ “ серпня 2003 року

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

І.С. Булах

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Внаслідок зростання захворюваності населення України під впливом екологічних, соціальних та психологічних чинників великого значення у суспільстві набуває розробка та впровадження в практику комплексної реабілітаційної системи соматичних хворих. Особливої уваги з цієї позиції вимагають онкологічні захворювання. За останні роки онкологічна наука досягла значних успіхів як в галузі діагностики, так і лікування хворих злоякісними новоутвореннями: поліпшились окремі результати терапії та помітно збільшилась тривалість життя. Незважаючи на це, часто спостерігається парадоксальне явище, коли лікувальний заклад витрачає великі матеріальні кошти та зусилля спеціалістів для того, щоб лікувати онкологічних хворих, але при цьому не враховує їх емоційний стан, душевні переживання та страждання, які супроводжують процес лікування і є перешкодою на шляху до видужання, а іноді призводять до виникнення рецидиву хвороби.

В зв'язку з цим актуальною є розробка системи психологічної реабілітації онкологічних хворих. Її особливе значення відмічається при такому захворюванні, як рак молочної залози. Це пов'язано з тим, що рівень захворюваності та смертності в Україні від раку молочної залози значно підвищився і становить на сьогоднішній день 53 випадки на 100 тисяч населення, загалом від цієї хвороби щорічно помирає близько 8000 жінок.

Онкологічні захворювання в психологічній літературі висвітлено в декількох напрямках. Перший напрямок дослідження онкологічних захворювань спрямований на вивчення психологічних особливостей особистості онкохворих (О.В. Асеев, С. Бекон, В.Н. Герасименко, А.В. Гнезділов, Х. Ікер, Е. Кюблер-Росс, Л. Лешан, Т.Ю. Марилова, Н.І. Непомнящая, В.В. Ніколієва, Д. Холланд, А. Шмейл) та особливостей їх ставлення до онкологічного захворювання (І.В. Бажанова, Н.Н. Блінов, Б.В. Зейгарнік, Н.П. Комяков, В.Д. Менделевич, В.А. Чулкова, Н.Б. Шиповніков) .

Другим напрямком психологічних досліджень з цієї проблематики є вивчення психологічних чинників виникнення даного захворювання. Такі дослідники, як К.П.Балицький, М. Блохмк, В.Т. Волков, Б.Любан-Плоцца, О.В. Парняков, П.І. Сидоров, О.К. Стреліс, В.Г. Узунова, Ю.П. Шмалько, доводять, що саме стрес є одним із чинників, що призводить до виникнення патологічних змін в організмі на різних його рівнях та утворення онкологічного захворювання, а Н.Н. Блінов, Е. Еванс, Х. Ейсенч, Н.І. Непомнящая, П. Ревіді, В.О. Чулкова підкреслюють безперечний вплив певних типологічних особливостей характеру особистості онкологічних хворих на розвиток онкологічного процесу.

Одним з пріоритетних напрямків дослідження є виявлення засобів психологічної допомоги онкологічним хворим. Він розроблявся як радянськими дослідниками (Т.Ю. Артюшенко, А.Н. Герасименко, А.В. Квасенко, О.Г. Зубарев, А.Ш. Тхостов), так і зарубіжними (Я. Гоулер, К.

Саймонтон, С. Саймонтон, А. Шутценбергер), в роботах яких описано різні методи психологічної реабілітації онкологічних хворих. Успішно цей напрямок розвивають і вітчизняні психологи - М.Н. Воронов, С.Я. Карпіловська, Н.Ф. Шевченко.

Незважаючи на значну кількість досліджень психологічного аспекту онкологічних захворювань, вивчення психологічних особливостей та ставлення до хвороби безпосередньо жінок, хворих на рак молочної залози, залишається недостатнім. Що стосується психологічної реабілітації в умовах онкологічної клініки, то у вітчизняній літературі майже не представлена загальна система психологічної підтримки впродовж всіх етапів онкологічного захворювання, тоді як принцип поступовості та постійності психологічного впливу сприяє створенню адекватних способів пристосування онкологічними хворими до складної життєвої ситуації, а також формуванню комплексної реабілітації таких хворих в співучасті та партнерстві лікарів, психологів, соціальних робітників і волонтерів. Особливо важливим нам здається врахування вікового фактору при виявленні психологічних особливостей ставлення до хвороби жінок, хворих на рак молочної залози, оскільки це допоможе більш цілеспрямовано, з врахуванням вікових особливостей, розробити і впровадити психолого-дидактичні засоби їх реабілітації.

Враховуючи соціальну значущість проблеми та відсутність відповідних наукових розробок було визначено **тему** дисертаційного дослідження: “Психолого-дидактичні засоби реабілітації онкологічних хворих різного віку”.

Зв'язок з науковими планами, темами, програмами. Тема входить до плану науково-дослідних робіт кафедри психології НПУ імені М.П. Драгоманова, затверджена Радою університету (протокол № 7 від 12.02.2001 року) та Радою з координації психолого-педагогічних досліджень АПН України (протокол № 7 від 25.09.2001 року).

Об'єкт дослідження - психологічна реабілітація онкологічних хворих.

Предмет дослідження – психолого-дидактичні засоби реабілітації жінок різного віку, хворих на рак молочної залози.

Мета дослідження полягала у визначенні психологічних особливостей ставлення до хвороби жінок різного віку, хворих на рак молочної залози, та розробці і апробації на цій основі психолого-дидактичних засобів їх реабілітації.

В основу нашого дослідження було покладено **припущення** про те, що жінки, хворі на рак молочної залози, характеризуються різним психологічним ставленням до хвороби залежно від вікових особливостей, які визначають специфіку емоційних переживань хворих, а тому система психолого-дидактичних засобів їх реабілітації буде ефективнішою за умов врахування як індивідуальних, так і вікових особливостей ставлення жінок до хвороби.

Обрана мета обумовила постановку таких **завдань дослідження**:

1.Визначити теоретичні підходи до проблеми психологічної реабілітації онкологічних хворих.

2.Розробити та обґрунтувати методичні основи діагностики психологічних особливостей ставлення до захворювання жінок, хворих на рак молочної залози.

3. Виявити психологічні особливості ставлення до хвороби жінок різного віку, хворих на рак молочної залози.

4. Розробити та апробувати психолого-дидактичні засоби реабілітації хворих на рак молочної залози відповідно до психологічних проявів ставлення до хвороби кожної вікової групи.

Методи дослідження. Завдання дослідження були реалізовані шляхом застосування комплексу теоретичних, емпіричних, статистичних методів та конкретних методик, серед яких:

- теоретичний аналіз та систематизація наукових даних з проблеми;
- спостереження, що сприяло вивченню особливостей поведінки, ставлень, емоційних реакцій хворих в різних ситуаціях та створенню позитивного клімату в спілкуванні “хвора-психолог”, “хвора-волонтер”;
- клінічна бесіда з лікарями, яка дозволяла з’ясувати психологічні особливості реагування хворих на свою хворобу, операцію та лікування;
- клінічна бесіда з хворими, яка сприяла формуванню продуктивного терапевтичного діалогу та з’ясуванню віку хворої, її інтелектуального рівня, сімейного стану та психологічних особливостей реагування на хворобу;
- анкетування, що допомагало визначити характер емоційних переживань, які виникають у хворих на рак молочної залози внаслідок появи захворювання, та диференціювати їх на вікові групи відповідно до модальності переживань;
- методика діагностики депресії, що дозволяла визначити рівні депресії хворих на рак молочної залози та простежити їх зміни впродовж лікування;
- особистісний опитувальник Бехтеревського інституту (м. Санкт-Петербург), що діагностував патерн ставлень хворих до захворювання, лікування, лікарів та медперсоналу, рідних та близьких, оточення, роботи, самотності, майбутнього, а також до своїх вітальних функцій (самопочуття, настрою, сну, апетиту);
- методика вивчення якості життя, яка дозволяла побачити задоволеність хворими різними аспектами своєї життєдіяльності;
- активні соціально-психологічні методи навчання;
- статистичні методи обробки результатів дослідження.

Теоретико-методологічною основою дослідження є: основні положення про сутність особистості (Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн), теорія розвивального навчання (Л.С. Виготський, В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін), розробки в галузі психодіагностики та психотерапії

(Л.Ф. Бурлачук, А.В. Гнезділов, Б.Д. Карвасарський), теоретичні і методичні основи соціально-психологічного тренінгу (Ю.Н. Ємельянов, Г.О. Ковальов, Л.А. Петровська, Т.С. Яценко), концепція внутрішньої картини хвороби Р.А. Лурії, концепція ставлення до хвороби К.А. Скворцова, типологія психологічного реагування на захворювання А.Є. Лічко та Н.Я. Іванова і концепція реабілітації М.М. Кабанова.

База дослідження. Дослідження проводилось на базі Київської міської онкологічної лікарні (відділення раку молочної залози) в умовах стаціонару та поза його межами, при цьому були створені експериментальна та контрольна група хворих на рак молочної залози, кожна з яких мала три підгрупи, що розподілялися за віком та мали в своєму складі по 15 хворих. Всього дослідженням було охоплено 90 осіб. У констатуючому експерименті приймало участь 90 жінок, а у формуючому – 45. В зв'язку з локалізацією злоякісного новоутворення всі досліджувані були жіночої статі віком від 35 до 73 років.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів дослідження:

- дійшли подальшого розвитку теоретичні підходи до психологічної діагностики та реабілітації онкохворих відповідно до психологічних особливостей їх особистості;
- модифіковані та розроблені діагностичні методи дослідження психологічних особливостей ставлення до захворювання зокрема хворих на рак молочної залози;
- виявлені особливості прояву депресії, якості життя та типу ставлення до хвороби хворих на рак молочної залози різних вікових груп;
- вперше теоретично обгрунтовані та розроблені програми психолого-дидактичних засобів реабілітації відповідно до психологічних особливостей ставлення кожної вікової групи жінок, хворих на рак молочної залози.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблені діагностичні методики, психолого-дидактичні засоби реабілітації та соціально-психологічний тренінг можуть бути використані в роботі онкологічних клінік з метою поліпшення психологічного стану онкологічних хворих, підвищення їх якості життя та подовження його тривалості. На даний час вони використовуються в роботі відділення раку молочної залози Київської міської онкологічної лікарні, що сприяє формуванню комплексності лікування і підвищує його ефективність, та у навчальному процесі Запорізького державного університету при підготовці студентів факультету соціальної педагогіки та психології, які спеціалізуються, як “Медичні психологи”.

Особистий внесок автора. У дисертації визначені психологічні особливості ставлення до хвороби жінок різного віку, хворих на рак молочної залози, та розроблені і апробовані програми психолого-дидактичних засобів їх реабілітації, а також розроблений соціально-психологічний тренінг для онкологічних хворих. У спільних публікаціях використано ідеї та результати

дослідження автора. У публікаціях “Шлях до видужання” та “Путь к выздоровлению” авторськими є психологічні рекомендації для хворих на рак молочної залози впродовж всіх етапів лікування.

Надійність та вірогідність отриманих даних забезпечувалися різнобічним теоретичним аналізом досліджуваної проблеми, використанням методик і методичних прийомів, які відповідали меті та завданням дослідження, застосуванням методів математичної статистики.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Матеріали дослідження доповідалися і отримали схвалення на науково-практичних конференціях: “Актуальні проблеми психологічної служби в системі освіти” (Херсон, 7-8 лютого 2001 року), “Сучасні підходи до реабілітації жінок, хворих на рак молочної залози” (Київ, 12 грудня 2001 року), “Спадкоємність та інновації в українській психологічній науці” (Київ – Хмельницький - Кам’янець-Подільський, вересень 2002 року), “Європейський тренінговий курс з адвокації хворих на рак молочної залози” (Італія, Мілан, 23-24 листопада 2002 року), “Всеукраїнська нарада лідерів громадського руху жінок-інвалідів” (Харків, 18-19 квітня 2003 року), “Медсестринство в боротьбі з раком молочної залози” (Київ, 12 травня 2003 року), “Звітно-наукова конференція молодих вчених НПУ ім. М.П. Драгоманова” (Київ, 20-21 травня 2003 року). Результати роботи впроваджуються в роботі відділення раку молочної залози Київської міської онкологічної лікарні (довідка № 297 від 9 червня 2003 року), а також в навчальний процес кафедри практичної психології Запорізького державного університету (довідка № 555 від 3 червня 2003 року).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дослідження відображено в 9 наукових публікаціях, серед яких 4 статті у фахових збірниках, затверджених переліком ВАК України, матеріали конференцій та соціально-психологічний тренінг для онкологічних хворих.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, 3 розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних літературних джерел, що налічує 278 найменувань (з них 110 іноземною мовою), 8 додатків. Основний зміст дисертації викладено на 172 сторінках комп’ютерного тексту (загальний – на 235 сторінках), у тексті вміщено 8 таблиць та 12 рисунків на 22 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначені об’єкт, предмет, мета, гіпотеза, завдання, методи, теоретико-методологічна основа дослідження, наукова новизна, теоретичне та практичне значення роботи, приведені дані про апробацію та впровадження результатів дослідження.

Розділ перший “Теоретичні аспекти проблеми психологічної реабілітації хворих на рак молочної залози” присвячений теоретичному аналізу проблем дисертаційного дослідження:

представлений сучасний стан проблеми онкологічного захворювання в психології, визначені психологічні передумови виникнення раку молочної залози, психологічні характеристики особистості хворих на рак молочної залози під час стаціонарного лікування та на катамнестичному етапі захворювання, вивчені напрямки та методи, які існують в онкологічній практиці, а також концепція реабілітації соматичних хворих, її принципи, етапи, методи.

На основі синтезу результатів багатьох вітчизняних та зарубіжних досліджень визначаються психологічні передумови виникнення раку молочної залози. На думку О.В. Парнякова, П. І. Сидорова, виникнення та розвиток раку обумовлюється такими психологічними чинниками, як певні типологічні особливості характеру особистості та ситуаційні фактори. Серед типологічних особливостей характеру онкологічних хворих дослідники виділяють: інфантильність (Н.І. Непомнящая), соціабельність (Н.Н. Блінов, В.О. Чулкова), труднощі у вираженні негативних емоцій (К.П. Балицький, Ю.П. Шмалько, С. Бехнсон, Д.Кіссен), депресію та безнадійність (В.Грін, Х. Ісенч, Л. Лешан, Р.Ворсінгтон, П. Ревіді, А.Шмейл, Х.Айкер). Г.Б. Биховський, Ф.С. Мільруда, І.П. Рудницький підтверджують, що ситуаційні фактори, які характеризуються станом природного захисту організму, що залежить від впливу різних психосоціальних стресів, - соціальної невлаштованості, урбанізації, географічної та соціальної мобільності, ситуації трудової зайнятості, незадоволення роботою, драматичної життєвої події, кризи (М.Блохмк) - і характеру реагування на них, є суттєвими у виникненні злоякісних новоутворень.

Певні типологічні особливості характеру онкологічних хворих та ситуаційні фактори впливають не тільки на виникнення хвороби, а й на формування та прояв психологічних особливостей особистості хворих на рак молочної залози під час стаціонарного лікування та катамнестичного періоду. Ю.В. Артюшенко, В.Н. Герасименко, А.В. Гнезділов, В.В. Марилов стверджують, що існують деякі порушення при онкологічних захворюваннях, які належать до сфери психогенних реакцій, С. Грір та Т. Морріс виділяють у онкологічних хворих постійну тенденцію до депресії, Н.Вудс – відчуття малоцінності, непотрібності, П.Маггаєр – уникнення статевої близькості з чоловіком, Д.Велісч, К.Джемісон, Р. Ласніу – суїцидальні ідеї, Т.Ю. Марилова та В.В. Ніколаєва – звуження кола актуальних мотивацій, наповнення їх новим сенсом, новою життєвою спрямованістю.

Однією з найбільш значущих теоретичних та практичних проблем сучасної психології у дослідженні онкозахворювання є діагностична, яка полягає у розробці об'єктивних та достовірних критеріїв діагностики психічних станів людини та кваліфікації їх як психологічних феноменів чи психопатологічних симптомів. Дослідження психічної діяльності онкологічних хворих складається з аналізу стану їх розумової працездатності та оцінки властивостей особистості і відбувається завдяки таким методам клінічної психології, як клінічне інтерв'ювання (Т.Ю. Марилова, В.В.Ніколаєва, М.М. Орлова, О.Ш. Тхостов, В.О. Чулкова), експериментально-психологічні методи

дослідження (Ю.В.Артюшенко, Н.Н.Блінов, В.Н.Герасименко, Є.В. Дьомін) та оцінка ефективності психокорекційного впливу. При вивченні особливостей психічного життя онкологічних хворих вивчається не тільки стан розумової та емоційної сфер особистості, а й якість життя таких хворих, яка характеризується їх ставленням до здоров'я, хвороби, лікування, наявністю стресу та проблем в житті, активністю, трудовою діяльністю, показниками фізичного стану та сексуальною задоволеністю (С.Кобб, Б.Робертсон, П.Селбай, Д.Чепмен).

В межах розділу також розглядаються принципи, напрямки, методи сучасної концепції реабілітації соматичного хворого, яка, на думку М.М.Орлової, передбачає спрямованість всього комплексу лікувально-оздоровчого впливу не тільки на ліквідацію хворобливих проявів, але й на утворення у хворих якостей, які допомагають їх оптимальному пристосуванню до оточуючого середовища.

Виходячи з теми роботи, був проведений інформаційний пошук висвітлення в літературі психологічних особливостей ставлення до хвороби онкологічних хворих, а саме жінок різного віку, хворих на рак молочної залози, та психолого-дидактичних засобів реабілітації таких хворих відповідно до психологічних проявів ставлення до хвороби кожної вікової групи, який показав недостатню розробку цієї проблематики, що й зумовило побудову подальшої експериментальної роботи.

Зміст другого розділу “Експериментальне дослідження психологічних особливостей ставлення до захворювання хворих на рак молочної залози різного віку” присвячений обґрунтуванню методичних основ діагностики психологічних особливостей хворих на рак молочної залози та визначенню вікових особливостей ставлення до захворювання таких хворих.

Вікові групи були визначені на основі дослідження характеру емоційних переживань, які виникають у хворих на рак молочної залози внаслідок появи захворювання. 150 хворим різного віку була запропонована анкета з певним рядом емоційних переживань (страх зміни стосунків з іншими людьми, страх бути тягарем для близьких, страх болю, можливої непрацездатності, смерті, порушень стосунків з чоловіком, страх повторення хвороби, хвилювання з приводу свого зовнішнього вигляду), серед яких вони повинні були вибрати ті, які найбільше їх турбують. В результаті цього дослідження було визначено, що жінки від 35 до 45 років найбільше хвилюються з приводу майбутнього зовнішнього вигляду та порушення стосунків з чоловіком (особистісних та сексуальних); жінки від 46 до 55 років частіше концентрують свою увагу на втраті працездатності, зміні стосунків з людьми та боязні бути тягарем для близьких; у хворих від 56 до 73 років переважає страх самотності, смерті, а також страх бути тягарем для інших. За результатами опитування всі досліджувані були диференційовані на три вікові групи: 35-45 років, 46-55 років, 56 і більше років.

Наступним завданням констатуючого експерименту були розробка та обґрунтування методичних основ діагностики психологічних особливостей ставлення до захворювання хворих на рак молочної залози. Методи діагностичного дослідження підбиралися таким чином, щоб, з однієї сторони, їх результати найбільш повно доповнювали картину психологічного стану особистості під час хвороби, а з іншої – могли вказувати на вибір та застосування певних психолого-дидактичних засобів з метою покращення стану хворих. Акцент діагностичного дослідження був зроблений на вивченні таких психологічних особливостей, як суб'єктивне ставлення до хвороби, рівень депресії та оцінка якості життя. Спрямованість на вивчення саме особистісних особливостей ставлення до захворювання хворих на рак молочної залози пов'язана з тим, що одним з основних завдань нашого дослідження була розробка і впровадження в практику психолого-дидактичних засобів реабілітації. При такій хворобі, звичайно, найбільш значущим є не корекція пізнавальної діяльності хворої, а подолання негативних психологічних проявів особистості, що заважають видужанню та знижують якість життя.

З метою визначення психологічних особливостей ставлення до захворювання хворих на рак молочної залози різних вікових груп (35-45 років, 46-55 років, 56 і більше років) на констатуючому етапі експериментального дослідження використовувались такі діагностичні методи, як: спостереження, клінічна бесіда, методика діагностики депресії, особистісний опитувальник діагностики типу ставлення до хвороби, методика вивчення якості життя.

Метод клінічної бесіди застосовувався як з лікарями, так і з хворими на основі модифікованої клінічної бесіди Т.Ю. Марилової.

Методика діагностики депресії була розроблена на основі методики диференційної діагностики депресивних станів Н. Зунге. Вона складалася з 33 запитань, серед яких були такі, які спрямовані на виявлення класичних симптомів депресії, а також ті, що стосуються конкретно хворих на рак молочної залози (переважно їх сексуальної сфери життя).

З метою визначення патерну ставлень хворих на рак молочної залози до захворювання, лікування, медперсоналу, рідних та близьких, роботи, самотності та майбутнього був використаний особистісний опитувальник Бехтеревського інституту (автори А.Є. Лічко та Н.Я. Іванов) в скороченому варіанті. За допомогою цього опитувальника були діагностовані такі типи ставлення до захворювання, як гармонійний, тривожний, іпохондричний, неврастенічний, obsесивно-фобічний, сенситивний, егоцентричний, ейфоричний, анозогнозичний, ергопатичний та паранояльний.

Вивчення якості життя проводилось на основі скороченої нами методики Н.Н. Блінова, Є.В. Дьоміна, В.О. Чулкової, яка складалася з 10 запитань і дозволяла визначити ступінь емоційного ставлення хворих на рак молочної залози до різних аспектів своєї життєдіяльності.

Аналіз отриманих результатів констатуючого етапу дослідження дозволив визначити наступні вікові особливості ставлення до захворювання хворих на рак молочної залози.

Порівняння показників депресії хворих на рак молочної залози різних вікових груп свідчить про те, що в 35-45 років діагностується найбільша кількість жінок, які взагалі не переживають депресії, тоді як в 56 і більше років цей показник знижується. Така тенденція до зменшення кількості жінок без депресії з віком, на нашу думку, пов'язана з тим, що в молодому віці жінка ставиться до своєї хвороби більш оптимістично, оскільки має більше фізичних сил та можливостей реалізації своєї особистості. З віком ці можливості зменшуються, людина починає більш адекватно та об'єктивно ставитися до своєї хвороби, а іноді навіть перебільшувати її значення для нормального функціонування організму. Показово те, що в 35-45 років та 56 і більше років переважна більшість жінок має легкий рівень депресії, а ось в 46-55 років переважає помірний рівень депресії, і при цьому діагностується високий показник вираженої депресії, що пов'язано з тим, що жінка в цьому віці має занадто багато обов'язків у сім'ї та на роботі, виконує багато соціальних ролей, які є важливими не тільки для її духовної реалізації, а й матеріальної, об'єктивно оцінює ситуацію розвитку хвороби та її наслідки безпосередньо для себе та близьких людей.

Високий рівень якості життя в 56 і більше років діагностується досить часто, тоді як в 35-45 років цей показник зменшується. Низький рівень якості життя в групі від 35-45 років взагалі не діагностується за рахунок великого показника середнього рівня, проте в двох наступних групах цей рівень якості життя проявляється досить часто.

Кожна вікова група хворих на рак молочної залози має певні особливості суб'єктивного ставлення до хвороби. В 35-45 років у таких хворих найчастіше спостерігається ергопатичний тип ставлення до хвороби ("заглиблення в роботу від хвороби"), тоді як в 46-55 років на першому місці стоїть тривожний тип ставлення (безперервне хвилювання відносно несприятливого протікання хвороби), на другому - obsesивно-фобічний (страх нереальних ускладнень хвороби, невдач лікування, невдач в житті, на роботі, в сім'ї в зв'язку з хворобою), і тільки потім - ергопатичний. Важливо те, що сенситивний тип ставлення (надмірна стурбованість про можливе неприємне враження, яке може виникнути у оточуючих) зустрічається і в 46-55 років, і в 56 і більше років та має майже однакові показники. В 56 і більше років досить часто проявляється obsesивно-фобічний, іпохондричний (зосередження на суб'єктивних хворобливих та інших неприємних відчуттях) типи ставлення до хвороби, а в 35-45 років – тривожний та ейфоричний (необгрунтовано підвищений настрій і легковажне ставлення до хвороби, лікування).

Таблиця 1

Показники рівня депресії та якості життя в залежності від типів ставлення до захворювання хворих на рак молочної залози різного віку на передопераційному етапі (в %)

N=90

Вік (ро- ки)	Типи ставлення до хвороби	Рівень депресії					Рівень якості життя		
		від- сут- ня	міні- маль- на	лег-ка	по- мір- на	вира- жена	висо- кий	серед- ній	низь- кий
35-4 5	Ергопатичний (n=16)	18,9	12,5	31,3	37,5	0	18,8	81,2	0
	Тривожний (n=10)	10	20	40	30	0	10	90	0
	Ейфоричний (n=9)	22,2	11,1	22,2	44,4	0	22,2	77,7	0
46-5 5	Тривожний (n=15)	6,7	20,1	33,5	40,2	0	6,7	67	26,8
	Обсесивно-фобічн ий (n=12)	0	24,9	16,6	24,9	33,2	0	58,1	41,5
	Ергопатичний (n=10)	20	30	40	10	0	20	80	0
	Сенситивний (n=9)	0	33,3	33,3	22,2	11,1	0	66,6	33,3
56 і біль ше	Обсесивно-фобічн ий (n=10)	0	0	80	20	0	20	50	30
	Іпохондричний (n=9)	0	11,1	77,7	11,1	0	11,1	55,5	33,3
	Сенситивний (n=8)	12,5	0	62,5	25	0	12,5	62,5	25

На основі аналізу отриманих результатів дослідження був зроблений висновок, що кожному типові ставлення до захворювання у різних вікових групах відповідає певний рівень депресії та якості життя (див. табл. 1).

Таким чином, результати дослідження показали, що кожна вікова група хворих на рак молочної залози має свої особливості ставлення до захворювання, які виражаються в типові ставлення до хвороби, рівні якості життя та депресії, що вимагає різних за змістом та спрямованістю психолого-дидактичних засобів реабілітації.

У третьому розділі “Напрямки та психолого-дидактичні засоби реабілітації хворих на рак молочної залози” обґрунтована система психолого-дидактичних засобів реабілітації жінок

різного віку, хворих на рак молочної залози, викладено її зміст і шляхи впровадження, представлено результати її ефективності на основі діагностичного дослідження психологічних особливостей ставлення до захворювання таких хворих перед операцією та після неї через півроку.

Розроблену нами систему реабілітації жінок різного віку, хворих на рак молочної залози, ми назвали психолого-дидактичною, оскільки вона є психологічною за своїм змістом, тобто спрямованою на корекцію психологічних особливостей ставлення до хвороби та досягнення оптимального пристосування до оточуючого середовища, і носить навчальний характер, який полягає у оволодінні знаннями, уміннями, навичками ефективного подолання стресових ситуацій та вирішення психологічних проблем хворих на рак молочної залози з урахуванням їх індивідуальних та вікових особливостей ставлення до захворювання. Ця система мала на меті: досягнення фізичного, душевного та соціального оптимального пристосування до оточуючого середовища хворими шляхом цілеспрямованого свідомого навчання. Вона базувалася на таких принципах, як поступовість та постійність, комплексність, індивідуалізація та активність. Розроблені нами програми реалізувалися безпосередньо автором дослідження, який працює практичним психологом у Київській міській онкологічній лікарні, та волонтерами. З метою підготовки волонтерів, тобто жінок, які вже пережили це захворювання і згодні безкоштовно допомагати хворим на рак молочної залози в стаціонарі, був проведений спеціальний тренінг оволодіння ними уміннями та навичками ефективного спілкування з хворими та необхідною інформацією про захворювання.

Психологічна реабілітація хворих здійснювалась поетапно, що сприяло створенню загальної системи ефективної психологічної допомоги. Вона включала чотири етапи: перед вступом до стаціонару, передопераційний, післяопераційний та катамнестичний. Вибір форми роботи та психолого-дидактичних засобів залежав не тільки від специфіки кожного етапу захворювання, а й преморбідних особливостей особистості (властивостей темпераменту та особливостей характеру), соціально-конституціональних параметрів (віку, соціального статусу, професії), стану здоров'я та характеру лікування. Таким чином, використання психолого-дидактичних засобів відбувалося на основі діагностичного дослідження особливостей ставлення до захворювання кожної хворої на рак молочної залози. При цьому особлива увага зверталась на тип ставлення до захворювання, що сприяло вибору доцільного напрямку корекції та терапії.

Впродовж різних етапів захворювання використовувались такі психолого-дидактичні засоби реабілітації, як раціональна терапія, бібліотерапія, сугестивна терапія, релаксація, візуалізація, музикотерапія та арт-терапія. Під час катамнестичного етапу захворювання широко використовувалась групова робота у вигляді тренінгу умінь та навичок, яка поступово переходила у тренінг вирішення психологічних проблем, які призвели до хвороби і виникли внаслідок неї. В зв'язку з тим, що на констатуючому етапі експериментального дослідження було виявлено, що кожна вікова група хворих на рак молочної залози має свої специфічні особливості ставлення до

хвороби та психологічні прояви особистісних проблем, нами був зроблений висновок, що кожна вікова група потребує, відповідно її особливостям, психолого-дидактичних засобів реабілітації. Саме тому програми апробувались в різних вікових групах хворих (35-45 років, 46-55 років, 56 і більше років) та мали свою специфіку в залежності від психологічних особливостей ставлення до захворювання.

З метою визначення ефективності застосованих психолого-дидактичних засобів реабілітації хворих на рак молочної залози було проведено діагностичне дослідження, яке складалося з двох етапів: перед операцією та через півроку після неї. Такий підхід дав можливість краще порівняти стан особистості хворих на рак молочної залози перед операцією та через півроку після неї (контрольна група) і перед операцією та через півроку після неї, але з застосуванням психолого-дидактичних засобів впродовж цього часу (експериментальна група). Виконання цього завдання було можливе на основі порівняння психологічних особливостей хворих у контрольних та експериментальних підгрупах, однакових за віком.

Аналіз отриманих результатів дослідження свідчить про те, що використання психолого-дидактичних засобів реабілітації позитивно вплинуло на всі діагностовані показники в експериментальній групі (див. табл. 2). Так рівень депресії у цієї групи знизився порівняно з контрольною групою: виражена депресія взагалі була відсутня, помірна – зменшилася від 19,8 % до 2,2 %, легка – від 59,4 % до 28,6 %, а кількість жінок без депресії збільшилась від 2,2 % до 26,4 %. При цьому, слід зазначити, що різниця між показниками рівня депресії експериментальної та контрольної груп була статистично достовірною ($p < 0,05$). Якщо розглядати зміни типів ставлення до хвороби через півроку у хворих експериментальної групи, то тривожний (33 %), obsесивно-фобічний (35,2 %), ергопатичний (35,2 %), сенситивний (24,2 %), іпохондричний (15,4 %), ейфоричний (24,2 %) типи ставлення змінилися на гармонійний (46,2 %), ергопатичний (33 %) та анозогнозичний (26,4 %). Якість життя хворих на рак молочної залози після психологічної реабілітації значно покращилась (причому, різниця показників рівня якості життя експериментальної та контрольної груп була суттєвою ($p < 0,05$): низький рівень якості життя зустрічався у 4 рази рідше, ніж до операції, а кількість жінок з високим рівнем якості життя збільшилась від 4,4 % до 48,4 %.

Таблиця 2

Узагальнені показники психологічних особливостей ставлення до захворювання хворих на рак молочної залози експериментальної групи до і після реабілітації (у %)

n=45

Психологічні особливості	До операції		Через півроку	
	Абс. к-сть	%	Абс. к-сть	%

Рівень депресії				
Відсутня	1	2,2	12	26,4
Мінімальна	7	15,4	19	41,8
Легка	27	59,4	13	28,6
Помірна	9	19,8	1	2,2
Виражена	1	2,2	0	0
Тип ставлення до хвороби				
Гармонійний	0	0	21	46,2
Тривожний	15	33	2	4,4
Іпохондричний	7	15,4	0	0
Меланхолічний	0	0	0	0
Апатичний	0	0	0	0
Неврастенічний	5	11	0	0
Обсесивно-фобічний	15	35,2	1	2,2
Сенситивний	11	24,2	4	8,8
Егоцентричний	6	13,2	0	0
Ейфоричний	11	24,2	3	6,6
Анозогностичний	6	13,2	12	26,4
Ергопатичний	16	35,2	15	33
Паранояльний	7	15,4	0	0
Рівень якості життя				
Високий	2	4,4	22	48,4
Середній	39	85,8	22	48,4
Низький	4	30,8	1	2,2

Одержані результати дозволяють зробити висновок, що після застосування психолого-дидактичних засобів реабілітації відповідно до вікових особливостей хворих на рак молочної залози рівень депресії значно знижується, тип ставлення до хвороби стає більш адекватним, а якість життя хворих підвищується.

Таким чином, результати проведеного теоретичного й експериментального дослідження підтвердили висунуту гіпотезу, дозволили зробити загальні висновки та намітити перспективи подальшої розробки проблеми.

ВИСНОВКИ

В роботі представлено теоретичне узагальнення і нове вирішення проблеми реабілітації онкохворих різного віку психолого-дидактичними засобами, яке полягає у розкритті особливостей психологічної діагностики та реабілітації хворих на рак молочної залози, експериментальному дослідженні психологічних особливостей ставлення до захворювання хворих, розробці та апробації програм психолого-дидактичних засобів реабілітації жінок різного віку, хворих на рак молочної залози, впродовж стаціонарного та катамнестичного етапів захворювання.

1. Онкологічні хворі, знаходячись тривалий час у кризовому стані та в критичних умовах онкологічної клініки, потребують спеціальних реабілітаційних заходів з метою адекватного пристосування до ситуації хвороби та ефективної взаємодії з докільям. Особлива роль психолого-дидактичних засобів реабілітації у лікуванні хворих на рак молочної залози виявляється в тому, що саме ці хворі відрізняються найбільш вираженими психологічними проявами, які пов'язані не тільки з наявністю лікування злоякісного пухлинного процесу, а й з вираженим косметичним дефектом – видаленням молочної залози та тривалою нерухомістю руки.

2. Особистість хворих на рак молочної залози слід розглядати з позицій сприймання онкологічного захворювання як психологічної кризи, наслідком якої є певні психологічні прояви особистості, серед яких прагнення до самоізоляції, постійна тенденція до депресії, відчуття малоцінності, непотрібності, придушена сексуальність та уникнення статевої близькості з чоловіком, суїцидальні ідеї та звуження кола актуальних мотивацій. Слід також зазначити, що впродовж всього лікування у хворих на рак молочної залози спостерігаються різні психогенні реакції, динаміка та ступінь вираженості яких тісно пов'язані не тільки з етапами лікувального процесу, а й залежать як від важкості загальносоматичного стану, ступеня розповсюдження та локалізації патологічного процесу, так і від преморбідних особливостей особистості (властивостей темпераменту та особливостей характеру) та соціально-конституціональних параметрів (впливу статі, віку, професії).

3. Вікові особливості онкологічних хворих в практиці здебільшого не враховуються, тоді як вони визначають специфічні особливості сприймання захворювання, ставлення до хвороби, рівень депресії та якості життя, характер страхів, дослідження яких дозволяє більш досконало вивчити особистість хворої на рак молочної залози, а значить більш цілеспрямовано і продуктивно розробити та впровадити психолого-дидактичні засоби реабілітації.

4. Серед хворих на рак молочної залози найдоцільніше виділяти такі вікові групи, як: 35-45 років, 46-55 років, 56 і більше років, що зумовлене характером емоційних переживань, які виникають у хворих на рак молочної залози внаслідок появи захворювання. Жінки від 35 до 45 років

найбільше хвилюються з приводу майбутнього зовнішнього вигляду та порушення стосунків з чоловіком (особистісних та сексуальних); жінки від 46 до 55 років частіше концентрують свою увагу на втраті працездатності, зміні стосунків з людьми та боязні бути тягарем для близьких; у хворих від 56 і більше років переважає страх самотності, смерті, а також страх бути тягарем для інших.

5. Кожна вікова група хворих на рак молочної залози має свої специфічні особливості ставлення до хвороби та психологічні прояви особистісних проблем. В 35-45 років переважна більшість жінок має легкий рівень депресії, при цьому в цій групі діагностується найбільша кількість жінок, які взагалі її не мають. Низький рівень якості життя в цій групі взагалі не спостерігається за рахунок великого показника середнього рівня, а ергопатичний тип ставлення до хвороби виявляється найчастіше, ніж в інших вікових групах. В 46-55 років спостерігається помірний рівень депресії, і при цьому діагностується високий показник вираженої депресії; низький рівень якості життя проявляється досить часто і переважають тривожний та obsесивно-фобічний типи ставлення до хвороби. В 56 і більше років переважна більшість жінок має легкий рівень депресії, а високий рівень якості життя спостерігається в цьому віці частіше, ніж в інших вікових групах, як і іпохондричний тип ставлення до хвороби.

6. Система психолого-дидактичних засобів реабілітації хворих на рак молочної залози повинна базуватися на принципах: поступовості та постійності, комплексності, індивідуалізації та активності, переслідувати мету - досягнення фізичного, душевного та соціального оптимального пристосування до оточуючого середовища хворими на рак молочної залози шляхом цілеспрямованого свідомого навчання і відповідати віковим особливостям ставлення до хвороби.

7. Впровадження психолого-дидактичних засобів реабілітації є найбільш ефективним при використанні різних форм роботи: індивідуальної, групової та колективної. Вибір форми залежить від етапу захворювання, преморбідних особливостей особистості, соціально-конституціональних параметрів, стану здоров'я та характеру лікування.

8. Психологічна реабілітація хворих на рак молочної залози повинна здійснюватись поетапно, що сприяє створенню певної загальної системи ефективної психологічної допомоги. Найбільш логічним і ефективним є виділення чотирьох етапів: перед вступом до стаціонару (період, коли жінка дізнається про свій діагноз, вирішує питання про госпіталізацію та оперативне лікування); передопераційний (відбувається після вступу до клініки і до моменту операції); післяопераційний (займає час після операції і до моменту підготовки хворої до виписки); катамнестичний (довгий проміжок часу після виписки хворої зі стаціонару).

9. Етап перед вступом до стаціонару є для хворих найбільш психотравмуючим і викликає переважно шоківі психогенні реакції. В зв'язку з цим метою застосування психолого-дидактичних засобів реабілітації на цьому етапі повинно бути зняття емоційного напруження та усвідомлення

хворими на рак молочної залози ситуації, що склалася, її прийняття та формування активної позиції відносно хвороби. Передопераційний етап характеризується різким підйомом психогенних реакцій. З огляду на це, завданнями застосування психолого-дидактичних засобів реабілітації на цьому етапі мають бути: формування оптимістичної спрямованості на операцію та віри в успішне видужання; виявлення страхів, які викликає операція, і допомога у їх подоланні; надання необхідної інформації про рак молочної залози та механізми його лікування в доступній для хворої формі. Післяопераційний етап характеризується зниженням емоційного напруження та більшою тривалістю в порівнянні з першими двома етапами і має переслідувати мету ліквідації хворобливих проявів та формування у хворих якостей особистості, що сприяють оптимальній психологічній адаптації до нових умов життя.

10. Одним з основних принципів реабілітаційної системи онкохворих різного віку має бути принцип індивідуалізації – використання психолого-дидактичних засобів на основі результатів діагностичного дослідження особливостей кожної особистості хворих на рак молочної залози. При цьому особлива увага повинна звертатися на тип ставлення хворих до хвороби, що сприяє вибору найбільш доцільного напрямку корекції та терапії.

11. На катанестичному етапі захворювання найважливіше значення має групова робота, спрямована на оволодіння знаннями, уміннями та навичками ефективного подолання стресових ситуацій та вирішення психологічних проблем хворих на рак молочної залози з врахуванням вікових особливостей ставлення до хвороби. В групі хворих віком від 35 до 45 років більше уваги слід приділяти самопізнанню та аналізу стосунків з близьким оточенням; формуванню вміння адекватно реагувати на наслідки хвороби; визначенню психологічних проблем, які призвели до хвороби та виникли внаслідок неї, і їх вирішенню; навчанню ефективного спілкування з іншими; формуванню активної життєвої позиції. В групі віком від 46 до 55 років акцент психологічної роботи має робитися на навчанні ефективно долати стресові ситуації на роботі та краще структурувати свій час (роботи та відпочинку), на пізнанні своєї особистості, вмінні знаходити різні сфери власного застосування та формуванні власної філософської позиції щодо життя та смерті. Групова робота жінок віком від 56 і більше має бути спрямована переважно на приємне спілкування з іншими членами групи, вираження своїх негативних почуттів, страху смерті та болю, пов'язаного з хворобою та її наслідками, на пошук продуктивного та творчого застосування свого вільного часу.

12. Впродовж різних етапів захворювання повинні використовуватись різні психолого-дидактичні засоби реабілітації, такі як раціональна терапія, бібліотерапія, сугестивна терапія, релаксація, візуалізація, музикотерапія та арт-терапія, психогімнастика, психодрама і гештальт-терапія, методи, пов'язані з усвідомленням, зниженням та прийняттям страху смерті, поведінкова терапія. Лише їх індивідуалізовано-комплексне використання з врахуванням вікових

особливостей сприймання хвороби, етапу та складності захворювання призводить до зниження депресії, підвищення якості життя та вироблення більш адекватного типу ставлення до хвороби.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого розв'язку чекають такі питання, як розробка психологічних програм попередження виникнення раку молочної залози, циклу тренінгів для психологів з метою оволодіння вміннями та навичками роботи з онкологічними хворими, вивчення та визначення психологічних особливостей хворих на інші форми раку, які, як і рак молочної залози, є на даний час пріоритетними напрямками онкологічної медицини, та розробка специфічних для таких хворих психолого-дидактичних засобів реабілітації.

Основний зміст дослідження відображено в таких публікаціях автора:

1. Строяновська О.В. Вікові особливості сприймання захворювання хворми на рак молочної залози // Вісник Харківського національного університету № 576. – Харків: Вид-во Харківського національного університету. – 2002. – С. 183-187.
2. Строяновська О.В. Діагностичні методи вивчення особистості хворих на рак молочної залози // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. / За ред. Максименка С.Д. – К.: 2002, т. 4, ч. 5. – С. 237-241.
3. Строяновська О.В. Психологічні особливості хворої на рак молочної залози під час стаціонарного лікування // Психологія. Збірник наукових праць НПУ ім. М.П. Драгоманова. Випуск 13. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. - 2001. – С. 167-176.
4. Строяновська О.В. Психологічні передумови виникнення раку молочної залози // Психологія. Збірник наукових праць НПУ ім. М.П. Драгоманова. Випуск 12. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова.- 2001.- С. 454-461.
5. Строяновська О.В. Волонтерська робота хворих на рак молочної залози як активний психокорекційний метод // Актуальні проблеми психологічної служби в системі освіти. Збірник наукових праць. – Херсон: Персей.- 2001.- С. 140-143.
6. Строяновська О.В. Діагностичні методи вивчення особистості хворих на рак молочної залози // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Спадкоємність та інновації в українській психологічній науці”. –Частина II. – Київ - Хмельницький – Кам’янець-Подільський. – 2002. – С. 195-200.
7. Строяновская Е.В. Тренинг эффективного решения психологических проблем (руководство для психологов, работающих с инвалидами). – К.: “Вива-принт”. - 2003. – 94 с.
8. Строяновская Е.В., Банников В.И., Желнова И.А. Путь к выздоровлению: практические рекомендации для больных раком молочной железы – К., БФ “Здоровье женщины”, 2002. – 48 с. (50 %).

9. Строяновська О.В., Банніков В.І., Желнова І.А. Шлях до видужання: юридична та медична інформація для жінок із захворюванням молочної залози – К., БФ “Здоров’я жінки”, 2000.– 40 с. (25%).

Анотації

Строяновська О.В. Психолого-дидактичні засоби реабілітації онкологічних хворих різного віку. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2003.

Дисертаційне дослідження присвячено вивченню психологічних особливостей ставлення до хвороби онкологічних хворих різного віку та розробці психолого-дидактичних засобів їх реабілітації. Узагальнено і розширено теоретичні підходи до психологічної реабілітації онкохворих відповідно до психологічних особливостей їх особистості; розроблено та модифіковано діагностичні методи дослідження психологічних особливостей ставлення до захворювання хворих на рак молочної залози різного віку; виявлено особливості прояву депресії, якості життя та типу ставлення до хвороби таких хворих; обґрунтовано і розроблено програми психолого-дидактичних засобів реабілітації відповідно до психологічних особливостей кожної вікової групи на різних етапах захворювання з метою поліпшення психологічного стану онкологічних хворих, підвищення їх якості життя та подовження його тривалості.

Проведене дослідження довело ефективність системи психолого-дидактичних засобів реабілітації онкологічних хворих, розроблених відповідно до їх вікових особливостей ставлення до захворювання, на що вказує значне зниження рівня депресії, виявлення більш адекватного типу ставлення до хвороби та підвищення якості життя хворих на рак молочної залози.

Ключові слова: хворі на рак молочної залози, психолого-дидактичні засоби реабілітації, вікові особливості особистості хворих, депресія, якість життя, ставлення до захворювання.

Строяновская Е.В. Психолого-дидактические средства реабилитации онкологических больных разного возраста. – Рукопись.

Диссертация на получение ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2003.

Диссертационное исследование посвящено изучению психологических особенностей отношения к болезни онкологических больных разного возраста и разработке психолого-дидактических средств их реабилитации. В результате теоретического анализа и

обобщения литературных источников по данной тематике установлено, что исследования данной проблемы являются актуальными и касаются улучшения психологического состояния онкологических больных Украины, повышения их качества жизни и увеличения ее продолжительности. Несмотря на большое количество исследований психологического аспекта онкологических заболеваний, изучение психологических особенностей и отношения к болезни непосредственно женщин, больных раком молочной железы, остается недостаточным. Что же касается психологической реабилитации в условиях онкологической клиники, то в отечественной литературе почти не представлена общая система психологической поддержки больных в течение всех этапов онкологического заболевания, что и явилось основанием выделить последнюю в качестве специального предмета диссертационного исследования.

В работе проводилось изучение методических основ диагностики психологических особенностей больных раком молочной железы и определение возрастных особенностей отношения к болезни таких больных. Для изучения возрастных особенностей использовались методики исследования субъективного отношения к болезни, уровня депрессии и оценки качества жизни. Возрастные особенности онкологических больных в практике почти не учитываются, тогда как они определяют специфические особенности восприятия заболевания, отношение к болезни, уровень депрессии, качества жизни и характер эмоциональных переживаний, исследование которых позволяет более досконально изучить личность больной раком молочной железы, а значит более направленно и продуктивно разработать и реализовать психолого-дидактические средства реабилитации.

Согласно результатам исследования была разработана система психолого-дидактических средств реабилитации больных раком молочной железы разного возраста (35-45 лет, 46-55 лет, 56 и больше лет), основанная на индивидуальных и возрастных особенностях личности таких больных, с целью их достижения по возможности полного физического, душевного и социального благополучия путем целенаправленного сознательного обучения.

Психологическая реабилитация больных раком молочной железы проводилась поэтапно, что способствовало созданию общей системы психологической помощи. Психолого-дидактические средства реабилитации на этапе перед вступлением в клинику были направлены на снятие эмоционального напряжения и осознание больными раком молочной железы ситуации, которая сложилась, ее принятие и формирование активной позиции по отношению к болезни. Задачами психологической реабилитации на передоперационном этапе были: формирование позитивной установки на операцию и веры в успешное выздоровление, определение страхов, которые вызывает операция и помощь в их преодолении, информирование о раке молочной железы и механизмах его лечения в доступной для больных форме. На послеоперационном этапе психолого-дидактические средства реабилитации были направлены на ликвидацию болезненных проявлений и формирование

у больных особенностей личности, способствующих оптимальной психологической адаптации к новым жизненным условиям.

С целью определения эффективности психолого-дидактических средств реабилитации больных раком молочной железы было проведено диагностическое исследование, которое состояло из 2 этапов: перед операцией и после нее через 6 месяцев. Такой подход позволил лучше сравнить состояние личности больных раком молочной железы во время поступления в стационар и через 6 месяцев после выписки из него (контрольная группа); во время поступления в стационар и через 6 месяцев после выписки из него, но с использованием психолого-дидактических средств в течение всего этого времени (экспериментальная группа). Выполнение этого задания было возможно на основе сравнения психологических особенностей больных в контрольной и экспериментальной подгруппах, одинаковых по возрасту.

Анализ полученных результатов свидетельствует о том, что после использования психолого-дидактических средств реабилитации в соответствии с возрастными особенностями больных раком молочной железы уровень депрессии значительно понижается, тип отношения к болезни становится более адекватным, а качество жизни больных повышается, что доказывает эффективность психолого-дидактических средств реабилитации онкологических больных.

В работе обобщены и расширены теоретические аспекты психологической диагностики и реабилитации онкологических больных, выделены на основе характера страхов возрастные группы больных раком молочной железы, выявлены особенности проявления депрессии, качества жизни и типа отношения к болезни таких больных и теоретически обоснованы программы психолого-дидактических средств реабилитации в соответствии с психологическими особенностями каждой возрастной группы больных раком молочной железы на разных этапах заболевания.

Практическое значение работы состоит в обосновании и применении системы психолого-дидактических средств реабилитации в работе онкологических клиник с целью улучшения психологического состояния онкологических больных.

Ключевые слова: больные раком молочной железы, психолого-дидактические средства реабилитации, возрастные особенности личности больных, депрессия, качество жизни, отношение к болезни.

Stroyanovska O.V. Psychological means of rehabilitation of the breast cancer patients in different ages. - Manuscript.

Submission of the thesis for a Master Degree in Psychology, speciality 19.00.07 - pedagogical and age psychology. - National pedagogical university named after M.P. Dragomanov, Kyiv, 2003.

The thesis is devoted to study of psychological features of the relation to illness of breast cancer patients of different age and development psychological means of rehabilitation according to them.

By the author are developed and modified the methods of diagnostics of psychological features of the relation to disease by the breast cancer patients of different age, are revealed the patient's features of depression, qualities of life and relation to illness, and are developed the programs of psychological means of rehabilitation according to psychological features of each age group at different stages of disease with the purpose to improve a psychological status of the breast cancer patients, increase their quality and duration of life.

The research has proved the effectiveness of psychological means of rehabilitation of the breast cancer patients. It is possible to say because of significant decrease of the level of depression, display of more adequate type of the relation to illness and increase of quality of breast cancer patient's life.

Keywords: the breast cancer patients, psychological means of rehabilitation, age features of the patient's person, depression, quality of life, relation to disease.